

16. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності на житловий будинок: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua>

17. Справа «Трегубенко проти України» (заява № 61333/00) від 2 листопада 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_355

18. Справа «Андрій Руденко проти України» (Заява № 35041/05) від 21 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_671

19. Антонюк О. І. Умови правомірного втручання у право власності в інтересах суспільства, порушення яких породжує право на захист / О. І. Антонюк // Правничий часопис Донецького університету. – 2015. – № 1–2. – С. 10–18.

20. Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_180/print1476727458991743

* Самбір Ольга Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2017 р.

УДК 347.91/95

Анна Штефан *

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ І ЙОГО ОЗНАКИ

У статті аналізуються змістовна сутність та характерні ознаки процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві. Обґрунтовується, що здатність породжувати процедурні наслідки мають лише процесуальні факти-дії (бездіяльність), у той час як події виступають підґрунтям для вчинення дій. Пропонується авторське визначення поняття цивільного процесуального юридичного факту.

Ключові слова: процесуальний юридичний факт, ознаки процесуального юридичного факту.

Штефан А. С. Процессуальный юридический факт и его признаки.

В статье анализируются содержательная сущность и характерные признаки процессуальных юридических фактов в гражданском судопроизводстве. Обосновывается, что способностью порождать процедурные последствия обладают только процессуальные факты-действия (бездействие), в то время как события выступают основанием для совершения действий. Предлагается авторское определение понятия гражданского процессуального юридического факта.

Ключевые слова: процессуальный юридический факт, признаки процессуального юридического факта.

Shtefan A. S. Procedural legal fact and its features.

The article provides an analysis of the content essence and characteristic features of procedural legal facts in civil proceedings. It is substantiated that only procedural facts-actions (inaction) hold the ability to generate procedural consequences, while events are merely as the basis for actions. Author proposed the definition of civil procedural legal fact.

Keywords: procedural legal fact, features of procedural legal fact.

Постановка проблеми. Головне завдання суду у кожній конкретній справі полягає в тому, щоб знайти той оптимум юридичних фактів-процесуальних дій, здійснення

яких призвело б до правильного вирішення цивільної справи, встановлення істини. Юридичні факти виступають однією з гарантій дотримання цивільної процесуальної форми, вся їх система може розглядатися як фактор, що стабілізує судочинство [1, с. 28]. Хоча окремі дослідники стверджують, що до процесуальних обставин у повній мірі може бути застосоване поняття «юридичний факт», відтак введення додаткового поняття «процесуальний факт» є зайвим [2, с. 113], у науці цивільного процесуального права проблемам процесуальних юридичних фактів приділяється дедалі більше уваги.

Як відмічав видатний український процесуаліст М. Й. Штефан, цивільна процесуальна діяльність суду, діяльність учасників цивільного судочинства має певний зміст і процесуальну форму вираження, вчинення і закріплення, провадиться у відповідній послідовності, у певному порядку, встановленому нормами цивільного процесуального права [3, с. 17]. Однак для виникнення і здійснення цієї діяльності не достатньо самого лише існування законодавчих положень, що регламентують порядок судового розгляду справи та межі вчинення тих чи інших дій. Чинниками, які забезпечують реальну реалізацію норм цивільного процесуального права, є процесуальні юридичні факти.

Результати сучасних доктринальних досліджень показують різне розуміння сутності процесуальних юридичних фактів. Це зумовлює актуальність подальших наукових пошуків, спрямованих на встановлення правової природи та характерних ознак процесуальних юридичних фактів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні розробки процесуальних юридичних фактів є не новим явищем, вони здійснювалися і за радянських часів. У сучасний період сутність процесуальних юридичних фактів проаналізовано у дисертаційних дослідженнях В. В. Яркова (1992), М. А. Рожкової (2010), наукових статтях українських вчених О. Г. Брателя (2015, 2016), С. В. Кімчинської (2015). У теорії права та різних його галузях юридичні факти досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями, серед яких О. В. Батанов, Г. В. Кикоть, А. В. Коструба, М. В. Матійко, О. Г. Мельник, Я. В. Сімутіна, Г. М. Чувакова. Висновки цих та інших авторів враховані при підготовці цієї статті.

Метою дослідження у цій статті є визначення змістовної сутності та характерних ознак цивільних процесуальних юридичних фактів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У філософії фактом називається поняття, яке фіксує реальну подію або наслідок діяльності і вживається для характеристики особливого типу емпіричного знання, що містить у своєму змісті сліди семантичного впливу вихідних емпіричних узагальнень [4, с. 407]. Факт може мати прояв у вигляді: 1) явища або події, що насправді мали місце в реальній дійсності; 2) знання, достовірність якого не викликає сумніву; 3) судження або висловлення, що мають значення істини, і в процесах пізнання та мислення виступають підставами для визнання істинності інших суджень або висловлювань, входячи до складу процедур доведення та логічного доказу [5, с. 661].

Виникнення категорії юридичних фактів зумовлене практичною потребою охопити єдиним поняттям досить різноманітні передумови виникнення та перетворення конкретних правових взаємовідносин між людьми, тобто у безпосередньому взаємозв'язку з формуванням та розвитком правових відносин [6, с. 109]. Норма права – це базис, навколо якого розгортаються правовідносини, але вона не є підставою виникнення правовідносин [7, с. 137]. Норма права містить загальну (абстрактну) програму (модель) поведінки суб'єктів, розраховану на невизначене коло осіб і невизначене число випадків реалізації. Юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі прав та обов'язків до конкретної [8, с. 253]. Юридичний факт, з одного боку, це фрагмент дійсності, подія або дія (матеріальний момент), з іншого – це явище, відображене у нормі права (юридичний момент) [9, с. 8].

У теорії держави і права утвердилося розуміння юридичного факту як обставин дійсності, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Як вірно зауважує О. Г. Мельник, загальне правило, сформульоване у нормі під умовою «якщо», стає правилом поведінки конкретних індивідів, які отримали статус суб'єктів правового відношення, а не звичайних учасників соціальних зв'язків. Саме ж відношення надається цим

суб'єктам у вигляді правових можливостей, які відрізняються від можливостей неправового характеру тим, що знаходяться під юрисдикцією держави [10, с. 32].

Розуміння сутності юридичних фактів у різних галузях права ґрунтується на загальному підході: обставина, визначена у правовій нормі, у разі свого настання породжує виникнення, зміну чи припинення правовідносин та тягне для осіб, які стають, є чи були суб'єктами цих правовідносин, певні юридичні наслідки. У результаті проведення ряду досліджень у науці цивільного процесуального права було вироблено декілька різних підходів до визначення поняття процесуального юридичного факту.

В. В. Ярков дає таку характеристику процесуальних юридичних фактів: це реальні життєві обставини; закріплені в нормах права; є достовірними чи можуть бути дефектними, в тому числі й судовими помилками; породжують конкретні правові наслідки з урахуванням диспозитивного характеру процесуальних прав; пізнання і фіксація здійснені у відповідній правовій формі [1, с. 44].

На думку С. В. Кімчинської, процесуальний юридичний факт – конкретна життєва обставина, змодельована в нормі цивільного процесуального права, яка призводить до виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин із дотриманням завдань цивільного судочинства [11, с. 28].

О. Г. Братель спершу пропонував вважати процесуальними юридичними фактами певні життєві обставини, дії або бездіяльність суб'єктів цивільного процесу, які призводять до процедурних наслідків, та з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин [12, с. 5]. Однак пізніше учений уточнив свою позицію, обґрунтувавши, що процесуальний юридичний факт – це обумовлені життєвими обставинами, емоційно-поведінковими проявами чи нормативно-правовими приписами дії чи бездіяльність суб'єктів цивільного процесу (інших осіб, що присутні в залі судового засідання), що призводять до процедурних наслідків, і з якими норми цивільного процесуального права пов'язують виникнення, зміну, припинення і належне функціонування цивільних процесуальних правовідносин [13, с. 21].

М. А. Рожкова називає процесуальним юридичним фактом реальну дію (бездіяльність) учасника судового процесу, з правовою моделлю якої процесуальне право пов'язує певні процедурні наслідки та фактичне здійснення якої тягне відповідні наслідки стосовно елементарних процесуальних відносин чи складних процесуальних відносин [14, с. 192].

Усі наведені точки зору по-різному розкривають природу процесуальних юридичних фактів. Для точного з'ясування їх сутності слід встановити, що саме відноситься до них: обставини чи дії (бездіяльність), та які наслідки здатні бути породженими під їх впливом.

Якщо спиратися на розуміння юридичного факту як певних життєвих обставин, ними можна назвати умови, сформовані під впливом того чи іншого явища, події або їх сукупності. Події, природні та інші явища (воєнні дії, стихійні лиха, суспільні заворушення, епідемії, пожежі, транспортні пригоди тощо) спричиняють появу обставин, утворюють умови, які починають існувати у реальній дійсності та, будучи передбаченими у нормі права, здійснюють вплив на виникнення, зміну або припинення правовідносин. Проте для сфери правового регулювання значення має не формування обставини, відображеної у нормі права, а ті фактичні дії, що вчинюються відповідною особою у зв'язку з виникненням цієї обставини, чи її бездіяльність.

На розвиток зазначеної тези можна навести позицію таджицького ученого С. Ш. Болтуєва: події, що відбуваються як натурально-природне явище, безсумнівно мають об'єктивний характер. І на перший погляд може здатися, що їх поява в орбіті діяльності суб'єктів правовідносин не залежить від їх волі та волевиявлення, події відбуваються без будь-якого втручання людини у природні закономірності. Однак вони набувають юридичного значення лише в тому випадку, коли конкретні суб'єкти правовідносин пов'язують своє діяння (дію чи бездіяльність) з цими подіями [15, с. 70].

Прибічники віднесення подій до складу механізму процесуально-правового регулювання доволі часто обґрунтовують свою позицію тим, що така подія як смерть позивача чи відповідача є тією обставиною, що тягне зупинення чи закриття провадження

у справі, процесуальне правонаступництво [16, с. 61–62], тобто має своїм наслідком припинення правовідносин, учасником яких була сторона, що померла, і може породжувати виникнення нових правовідносин за участю правонаступника померлої сторони.

Дійсно, смерть фізичної особи, а також ліквідація юридичної особи, що була стороною у справі, відноситься до подій, які мають безпосередній вплив на припинення цивільних процесуальних правовідносин. Однак події як такі не можуть породжувати процедурні наслідки автоматично, в силу самого їх настання: в контексті розглянутих прикладів цивільні процесуальні відносини припиняються не з моменту смерті або оголошення померлою фізичної особи чи ліквідації юридичної особи, яка були стороною у справі, а з моменту винесення ухвали суду про закриття провадження у справі.

До висновку, що події як такі байдужі праву, дійшли і українські вчені О. В. Батанов та Н. В. Бровченко. На їх переконання, події набувають правового значення в результаті застосування правової норми, тобто здійснення юридичних дій (вольових і свідомих), у результаті яких вони набувають тієї чи іншої ролі в правовому регулюванні [17, с. 31]. Наведені міркування дають підстави для висновку, що події слугують підґрунтям для вчинення заінтересованими особами відповідних процесуальних дій, однак процесуальними юридичними фактами є не події, а діяльність у формі дій чи бездіяльності.

У праві дії та бездіяльність виникають як наслідок здійснення волевиявлення особи, як результат свідомого вибору тієї чи іншої поведінки (активної у формі дій чи пасивної у формі утримання від їх вчинення), заснованого на певному внутрішньому рішенні. Відкриття провадження у справі, пред'явлення зустрічного позову, пред'явлення позову третьою особою, затвердження мирової угоди сторін та інші дії, передбачені процесуальним законодавством, за умови їх здійснення стають процесуальними юридичними фактами, що спричиняють настання певних процедурних наслідків. Здатність впливати на цивільні процесуальні правовідносини має і процесуальна бездіяльність: наприклад, неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання (бездіяльність) може мати наслідком постановлення ухвали суду про тимчасове вилучення цих доказів для їх дослідження судом (процесуальний юридичний факт).

Отже, зв'язок процесуальних юридичних фактів із діяльністю (діями чи бездіяльністю) суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин видається цілком очевидним. Ця діяльність породжує процедурні наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес [3, с. 83]. Таким фактом є дія заінтересованої особи з пред'явлення позову, подачі заяви про видачу судового наказу, заяви у справі окремого провадження, апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України. Цій дії кореспондує винесення судом ухвали про відкриття провадження у справі, якщо заява відповідає вимогам, встановленим до її форми та змісту, і, з урахуванням передбачених законом винятків, оплачена судовим збором.

Зміни у цивільних процесуальних правовідносинах у доктрині пов'язуються зі зміною підстави або предмету позову, що призводить до трансформації доказової діяльності, та зміною суб'єктного складу у правовідносинах на підставі заяви третьої особи з самостійними вимогами, заміни неналежного відповідача у справі, залучення співвідповідача [7, с. 140]. Ухвала суду про заочний розгляд справи є процесуальним юридичним фактом, що змінює правовідносини з позовного провадження на заочний розгляд справи.

Припинення цивільних процесуальних правовідносин може відбуватися, зокрема, внаслідок закриття провадження у справі позовного провадження (ст. 205 ЦПК), залишення без розгляду заяви, що розглядалася в порядку окремого провадження, якщо у справі виник спір про право (ч. 6 ст. 235 ЦПК) тощо. Підставою для припинення цивільних процесуальних правовідносин є процесуальні юридичні факти, які вказують на існування умови, передбаченої процесуальним законом, яка унеможливує подальший розгляд справи.

Разом з тим, між моментами свого виникнення і припинення цивільні процесуальні правовідносини існують не у статичному вигляді. Їм властивий розвиток, який відбувається в процесі судового розгляду справи і пов'язаний із вчиненням різного роду дій, що призводять до певних процедурних наслідків. Як відмітив свого часу В. В. Ярков, численні юридичні факти забезпечують нормальне функціонування цивільних процесуальних правовідносин: явка сторін в судове засідання, роз'яснення експертові його прав та обов'язків тощо. Здійснення цих юридичних фактів, не перериваючи нормального ходу цивільного судочинства, забезпечує поступальний розвиток цивільних процесуальних правовідносин [1, с. 40].

Дійсно, роль цивільних процесуальних юридичних фактів не обмежується здійсненням впливу на породження правовідносин, їх зміну чи припинення. Численні дії, що вчинюються при провадженні у справі до судового розгляду та в судовому засіданні, спрямовуються на створення умов, необхідних для досягнення мети цивільного судочинства у справі. Будучи передбаченими у нормах цивільного процесуального права, ці дії є процесуальними юридичними фактами, що забезпечують життєдіяльність, розвиток, нормальне функціонування цивільних процесуальних правовідносин.

Сутність процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві розкривається також в ході аналізу їх ознак, основними серед яких є:

1) соціальна змістовність. Юридичними фактами можуть бути лише ті дії, що так чи інакше стосуються прав та інтересів суспільства, держави, індивідів тощо, а тому потребують правової регламентації [18, с. 497]. Призначенням процесуальних юридичних фактів є приведення в дію норм цивільного процесуального права, що необхідно для функціонування цивільної процесуальної форми, в якій реалізується право заінтересованої особи на судовий захист. У механізмі доказування цивільні процесуальні юридичні факти забезпечують перехід від законодавчо закріпленої можливості здійснення доказової діяльності у справі до реальної реалізації процесуальних прав суб'єктів доказування, що має безпосередній вплив на ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів;

2) об'єктивованість, зовнішній вираз. Почуття, емоції, думки людини не відносяться до юридичних фактів, зокрема, намір подати доказ, заяву про витребування чи забезпечення доказів, клопотання про призначення експертизи не утворює цивільний процесуальний юридичний факт. Ним є лише дія, виражена зовні, чи бездіяльність як свідоме утримання від вчинення певної дії;

3) нормативність. Факти стають юридичними не завдяки певним внутрішнім властивостям, а в результаті визнання їх такими державою, законом [19, с. 170]. Цивільним процесуальним фактом буде визнаватися лише та дія учасника процесу, про правову модель якої згадується у процесуальному законодавстві та для якої, як правило, в законі прямо передбачений конкретний правовий результат [14, с. 187–188]. Правові моделі дій здебільшого передбачаються у процесуальному законі прямо, як і правові моделі деяких видів бездіяльності – неподання витребуваних судом письмових чи речових доказів; ухилення особи, яка бере участь у справі, від подання експертам необхідних матеріалів тощо. Інші види бездіяльності утворюються внаслідок не вчинення передбачених законом дій;

4) конкретність, індивідуальність. Процесуальні юридичні факти реально існують у певному просторі та часі. Конкретність дій означає, що вони породжені певними суб'єктами і несуть конкретний соціальний та правовий зміст [20, с. 14]. Процесуальний закон визначає перелік дій, які можуть вчинюватися в процесі доказування у цивільному судочинстві, та коло осіб, яким надане право вчинювати такі дії, або на яких покладено обов'язок чи тягар їх вчинення, або які мають повноваження на їх вчинення. Будучи передбаченими у процесуальній нормі у вигляді правової моделі, за умови їх здійснення ці дії стають конкретними, набувають індивідуального характеру. Процесуальна бездіяльність також є конкретною, оскільки виходить від певного суб'єкта, має спрямованість і зміст у вигляді утримання від вчинення конкретної дії, сукупності дій, а в окремих випадках і всього комплексу дій, передбачених цивільним процесуальним законом для цього суб'єкта;

5) здатність породжувати передбачені законом наслідки. Будь-який процесуальний юридичний факт слугує причиною настання певних наслідків, однак їх виникнення не

є обов'язковим та неминучим. В. В. Ярков пов'язує цю особливість із диспозитивним характером процесуальних прав. Учений відмічає, що у багатьох випадках учасник процесу сам вирішує, вчиняти йому відповідну дію чи ні; сторона сама визначає, чи оскаржувати процесуальний акт, чи виступати з тим чи іншим клопотанням [1, с. 37]. Дійсно, змагальні засади цивільного судочинства та реалізація принципу диспозитивності зумовлюють для кожної особи, яка бере участь у справі, самостійне формування власної процесуальної діяльності, виявлення в ній ініціативи чи не здійснення її. Тому смислова конструкція «вчинення дії породжує наслідок, не вчинення дії не породжує наслідок» є до певної міри вірною. Наприклад, факт захворювання сторони, що виключає для неї можливість явки до суду протягом тривалого часу, породить процесуальний наслідок у вигляді зупинення провадження у справі (п. 2) ч. 1 ст. 202 ЦПК України) тільки тоді, коли ця сторона надасть суду належне підтвердження неможливості явки до суду. За відсутності медичної довідки як доказу захворювання провадження у справі зупинене не буде. Однак при зведенні настання наслідків виключно до вчинення чи не вчинення дії не враховано ту обставину, що дія, вчинена заінтересованою особою в межах реалізації її процесуальних прав, не завжди має своїм наслідком процедурний результат, передбачений законом. Зокрема, подання заяви про забезпечення доказів може призвести як до їх забезпечення, якщо вимога заявника буде визнана обґрунтованою, так і до відмови у їх забезпеченні, коли суд дійде висновку, що докази є неналежними до справи або подання цих доказів не стане утрудненим чи неможливим без їх забезпечення. Тому ознакою процесуальних юридичних фактів є не виклик передбачених законом процедурних наслідків, а здатність їх породжувати, яка залежить не тільки від реалізації особою своїх процесуальних прав, а й від конкретних обставин справи.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє запропонувати таку дефініцію цивільного процесуального юридичного факту: ним є реальна дія (бездіяльність), чия правова модель передбачена у нормі цивільного процесуального права і вчинення якої здатне породжувати процедурні наслідки стосовно виникнення, зміни, належного функціонування (розвитку) чи припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – 523 с.
2. Назаров И. Д. Значение юридического и процессуального факта для целей правосудия / И. Д. Назаров // Вестник Воронежского государственного университета. – Серия: Право. – 2015. – № 1(20). – С. 109–113.
3. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.
4. Філософія: Словник-довідник: навч. посібник / За ред. І. Ф. Надольного, І. П. Пилипенка, В. Г. Чернеця. – 3-є вид., доп., випр. і перероб. – К. : НАКККіМ, 2011. – 480 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / голова редколегії В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
6. Сімутіна Я. В. Юридичні факти і динаміка трудових правовідносин / Я. В. Сімутіна // Юридичний вісник. – 2015. – № 3 (36). – С. 109–113.
7. Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
8. Матійко М. В. Місце юридичних фактів у реалізації інформаційної функції цивільного права / М. В. Матійко // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 56. – С. 252–257.
9. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. М. Чувакова. – Одеса, 2004. – 19 с.
10. Мельник О. Г. Поняття юридичних фактів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади / О. Г. Мельник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Право. – 2015. – Вип. 33. – Т. 1. – С. 32–35.

11. Кімчинська С. В. Юридичні факти як елемент механізму цивільного процесуального регулювання / С. В. Кімчинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер. : Юриспруденція. – 2015. – № 14. – Т. 2. – С. 26–28.

12. Братель О. Процесуальні юридичні факти в контексті неправомірних дій (бездіяльності) учасників цивільних процесуальних правовідносин / О. Братель // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 7. – С. 4–14.

13. Братель А. Составляющие элементы понятия «процессуальный юридический факт» / А. Братель // LEGEA ŞI VIAȚA. – Decembrie 2016. – С. 19–24.

14. Рожкова М. А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.15 / М. А. Рожкова. – М., 2010. – 418 с.

15. Болтуев С. Ш. Еще раз о юридических фактах в гражданских процессуальных отношениях / С. Ш. Болтуев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – Серия общественных наук. – 2016. – Т. 67. – № 2. – С. 69–75.

16. Бутнев В. В. Актуальные проблемы гражданского процессуального права : учеб. пособие / В. В. Бутнев, Н. Н. Тарусина. – Ярославль : ЯрГУ, 2012. – 160 с.

17. Батанов О. В. Концептуальні засади визначення юридичних фактів у муніципальному праві України / О. В. Батанов, Н. В. Бровченко // Вісник Запорізького національного університету. – Юридичні науки. – 2009. – № 2. – С. 28–34.

18. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник / В. В. Сухонос. – Суми : Університетська книга, 2014. – 544 с.

19. Коструба А. В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України / А. В. Коструба // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 168–172.

20. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. В. Кикоть. – К., 2006. – 19 с.

*Штефан Анна Сергіївна – кандидат юридичних наук, завідувач відділу авторського права і суміжних прав Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2017 р.

↓